

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства щодо застосування дисциплінарних
стягнень на військовослужбовців в Організації Північноатлантичного
договору (НАТО)*

Анотація. В аналітичній записці досліджуються питання щодо правового регулювання забезпечення військової дисципліни та притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців в Організації Північноатлантичного договору (Північноатлантичного альянсу) (англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO, далі – НАТО або Альянс).

Розглядаються відповідні стандарти та інші нормативні документи НАТО, що впроваджують спільні базові принципи етичної поведінки військовослужбовців та персоналу Альянсу, встановлюють загальні положення щодо системи дисциплінарних стягнень, визначають єдині підходи, що застосовуються під час дисциплінарної практики у збройних силах та керівних структурах держав-членів НАТО. З огляду на зазначене вище також аналізуються передбачені нормативними документами НАТО юрисдикційні повноваження військової поліції щодо вжиття заходів для забезпечення й підтримання правопорядку та безпеки.

На прикладі держав-учасниць Альянсу, зокрема Сполучених Штатів Америки, Канади, Республіки Польща, Чеської Республіки, розкриваються особливості правового регулювання підстав та порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, види дисциплінарних стягнень та суб'єкти їх застосування, співвідношення дисциплінарної та інших видів відповідальності – у порівняльному контексті із законодавчим забезпеченням притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

I. Вступна частина. Загальні положення щодо системи дисциплінарних стягнень (притягнення до дисциплінарної відповідальності) військовослужбовців в Організації Північноатлантичного договору.

Загальним правовим документом, який визначає базові норми щодо притягнення до відповідальності, у тому числі дисциплінарної, військовослужбовців на території держав-членів НАТО, є Угода між сторонами Північноатлантичного договору стосовно статусу їхніх збройних сил від 19 червня 1951 року (далі – Угода)¹. Пункт 1 статті VII цієї Угоди передбачає, що військова влада акредитуючої держави, тобто держави, якою засновується консульська установа на території держави перебування, має право поширювати у межах держави, що приймає, усю кримінальну та дисциплінарну юрисдикцію, надану їм законодавством держави, що акредитує, стосовно усіх без винятку військових службових осіб, на яких поширюється військове законодавство цієї держави. Пункт 2 статті VII Угоди встановлює, що військова влада держави, що акредитує, має право здійснювати виключну юрисдикцію щодо

¹ Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces, June 19, 1951. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17265.htm

військовослужбовців, на яких поширюється спеціальне (військове) законодавство цієї держави щодо правопорушень, у тому числі злочинів, пов'язаних із безпекою, та які караються за законодавством держави, що акредитує.

Пунктом 3 статті VII Угоди передбачено, що у випадку, коли право здійснювати юрисдикцію є одночасним для двох держав (держави, що акредитує, та держави, що приймає), застосовуються уніфіковані правила. Військова влада держави, що направляє свій військовий контингент, має першочергове право здійснювати юрисдикцію над військовослужбовцями своїх збройних сил у випадках: вчинення ними злочинів виключно проти власності чи безпеки цієї держави або злочинів виключно проти особи чи власності інших військовослужбовців збройних сил цієї держави; вчинення дисциплінарних правопорушень внаслідок будь-якої дії чи бездіяльності під час виконання військових службових обов'язків; у разі будь-якого іншого правопорушення органи влади держави перебування мають першочергове право здійснювати свою юрисдикцію.

Пункт 5 статті VII Угоди встановлює, що органи влади держави, що акредитує, та держави, що приймає, допомагають одна одній із метою арешту військовослужбовців збройних сил на території держави, що приймає, та подальшої їх передачі компетентним органам, які мають здійснювати юрисдикцію щодо таких арештованих. Органи влади держави, що приймає, мають негайно повідомити військові органи держави, що посилає свій контингент на її територію, про затримання (арешт) будь-якого військовослужбовця збройних сил. Утримання під вартою військовослужбовця збройних сил, над яким держава, що приймає, має здійснювати юрисдикцію, залишається у цій державі до моменту, коли державою, що приймає, йому буде висунуто обвинувачення.

Згідно з положеннями пункту 9 статті VII Угоди, якщо до військовослужбовця здійснюється кримінальне або дисциплінарне переслідування, то у рамках юрисдикції держави, що приймає, він має право: на швидкий судовий розгляд; бути поінформованим перед судом про конкретне звинувачення, яке висунуто проти нього; на очну ставку зі свідками обвинувачення; мати можливість залучення свідків на свою користь (якщо вони знаходяться в межах юрисдикції держави перебування); мати юридичного представника (адвоката) за власним вибором для свого захисту або мати доступ до безоплатного юридичного представництва відповідно до процесуальних умов, встановлених у державі перебування; у разі потреби користуватися послугами кваліфікованого перекладача; спілкуватися з представником уряду держави, що акредитує, і, якщо це дозволено правилами суду, забезпечити присутність такого представника на судовому процесі. Отже, Угодою встановлено доволі чіткі процесуальні права та гарантії для військовослужбовців держав-членів НАТО під час застосування до них як кримінального, так і дисциплінарного переслідування.

Пункт 10 статті VII Угоди передбачає, що військова поліція держави, що приймає, має право вживати усіх необхідних заходів для забезпечення та підтримання правопорядку й безпеки. Юрисдикційні повноваження військової

поліції можуть використовуватися лише за наявності домовленостей із владою держави, що приймає, якщо у цьому є необхідність і допустимість із метою підтримки військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців усіх контингентів.

Слід зазначити, що в усіх без винятку державах-членах НАТО правопорядок у військах забезпечує спеціальний правоохоронний орган – військова поліція, яка підпорядковується головнокомандувачу збройних сил цієї держави, з метою забезпечення виконання військових рішень та запобігання і протидії правопорушенням серед військовослужбовців.

У контексті дослідження варто вказати на визначальну роль у системі дисциплінарних стягнень та кримінальних покарань на території держав-членів Альянсу Стандарту № 2085 (STANAG 2085) «Об'єднана військова поліція НАТО»² та Стандарту № 2296 (STANAG 2296)³, яким схвалено Доктрину Альянсу щодо діяльності органів та підрозділів військової поліції, прийняту 21.09.2009 року (Allied Joint Doctrine for Military Police. AJP-3.2.3.3)⁴.

Ці стандарти є базовими настановами, якими визначаються нормативно-правові підстави діяльності військової поліції держав-членів Альянсу. У них зазначено, що військова поліція (MP) НАТО – це унікальна спеціалізована структура, яка має право накладати дисциплінарні стягнення на військовослужбовців, які порушили військову дисципліну, а також притягати військовослужбовців до кримінальної відповідальності.

Військова поліція держав-членів НАТО надає істотну оперативну допомогу бойовим елементам і командирам військових підрозділів шляхом здійснення заходів дисциплінарного впливу на винних осіб, а також реалізує відповідні профілактичні заходи. За кожним військовим підрозділом закріплений офіцер військової поліції (за посадою радника спеціального штабу), який безпосередньо надає консультації його командирі з усіх питань, пов'язаних із діяльністю військової або цивільної поліції.

Офіцер військової поліції реалізує поліцейську функцію шляхом організації допомоги командирі підрозділу (начальнику) у встановленні та підтримці правопорядку, забезпечення дотримання і виконання вимог військової дисципліни. Використовуючи допомогу офіцера військової поліції, командири військових підрозділів отримують можливість здійснення легального контролю за поведінкою підлеглих шляхом документального оформлення процедури притягнення винних військовослужбовців до дисциплінарної або кримінальної відповідальності; забезпечення особистої безпеки командування через надання підтримки та створення безпечного середовища для роботи з підлеглими; проведення фізичного затримання винних військовослужбовців (на підставі ордера або без нього).

² NATO-STANAG 2085: NATO Combined Military Police (NCMP). URL: <https://standards.globalspec.com/std/267796/STANAG%202085>

³ STANAG-2296. Allied Joint Doctrine for Military Police - AJP-3.2.3.3. URL: <https://www.document-center.com/standards/show/STANAG-2296>

⁴ Allied Joint Doctrine for Military Police. AJP-3.2.3.3. SEPTEMBER 2009. URL: HTTPS://WWW.ACADEMIA.EDU/38719725/ALLIED_JOINT_DOCTRINE_FOR_MILITARY_POLICE

Окрім того, офіцер військової поліції має унікальні компетенції щодо відповідального утримання та належного поводження з усіма категоріями полонених за результатами проведення військових операцій НАТО.

Розділ 3 Стандарту НАТО № 2085 (STANAG 2085) присвячений повноваженням військової поліції. Зокрема, військова поліція сприяє і підтримує військові та спеціальні операції НАТО шляхом організації спеціалізованих консультацій військового командування та правоохоронних органів, здійснює з цією метою відповідні заходи щодо планування та навчання.

До того ж, військова поліція виконує спеціальні функціональні повноваження щодо:

- здійснення правозастосовної функції, що передбачає виконання усіх вимог законів, наказів і положень, спрямованих на забезпечення та дотримання військової дисципліни, безпосереднє надання з цією метою допомоги військовим командирам (начальникам).

Це дозволяє їм:

- своєчасно й ефективно реагувати на ситуації неправомірної поведінки військовослужбовців;

- проводити службові та кримінальні розслідування. Дисциплінарні проступки та злочини, вчинені проти персоналу чи власності НАТО, знижують рівень військової дисципліни та негативно впливають на операційну діяльність військових підрозділів. Розслідування таких інцидентів необхідне для збереження оперативних можливостей командування та притягнення до відповідальності винних осіб;

- запобігати злочинності. Військова поліція допомагає командирам у розробці ефективного плану запобігання злочинності, який полягає у розробці плану загроз, проведенні кримінального аналізу, визначенні конкретних сфер, що викликають певні занепокоєння командира, наданні рекомендацій щодо можливих засобів запобігання, стримування, обмеження і можливості запровадження комендантської години або інших заходів (у разі потреби);

- боротися з масовими заворушеннями, що охоплюють заходи, спрямовані на стабілізацію ситуації, надання всебічної підтримки, необхідної для встановлення, відновлення або покращення громадського або військового порядку із залученням спеціально навченого персоналу. У разі потреби поступове застосування «м'якої» сили, прогнозування динаміки ймовірної поведінки натовпу та заходи мінімізації ризиків таких подій або ситуацій;

- документувати та розслідувати військові злочини. Розслідування військових злочинів, по суті, не відрізняється від інших кримінальних розслідувань, які проводить військова поліція.

Слід зазначити, що Стандарт НАТО АТР 3.7.2 (NATO Military police Guidance and Procedures)⁵ призначений для надання військовою поліцією (MP) процедурних інструкцій командирам і військовим штабам багатонаціональних сил НАТО. Ця нормативна настанова доповнює вказані вище стандарти НАТО, які регламентують напрями діяльності та повноваження військової поліції щодо

⁵ NATO Military Police Guidance and Procedures 1 June 2014. URL: https://www.academia.edu/38719722/NATO_UNCLASSIFIED_NATO_UNCLASSIFIED_ATP_3_7_2_NATO_MILITARY_POLICE_GUIDANCE_AND_PROCEDURES_Edition_A_Version_1_JUNE_14

підтримання військової дисципліни, профілактики злочинності, охорони громадського порядку у громадських місцях, на територіях і військових об'єктах Альянсу.

Розділ 5 названого Стандарту регулює питання щодо проведення поліцейських операцій та вжиття процедури покарання винних службових військових осіб. Його метою є визначення повноважень, деталізація завдань, які здійснюються під час операцій НАТО в умовах спільної або комбінованої поліцейської діяльності у захисті цілісності та ефективності збройних сил Альянсу.

Пункт 502 цього ж розділу встановлює, що забезпечення військової дисципліни та проведення кримінальних розслідувань здійснюється відповідно до національних законів і процедур держав-членів НАТО. Діяльність багатонаціонального складу (контингенту) Збройних сил НАТО підпадає під різні юрисдикції, що засвідчує комплексний підхід із невизначеними або такими, що збігаються, юрисдикціями. З метою вирішення подібних ситуацій утворюється Об'єднана військова поліція Альянсу (NCMP), яка виконує стандартизований набір поліцейських обов'язків, що забезпечує підтримання військової дисципліни та належного правопорядку у Збройних силах НАТО. Цією нормою передбачено, що поліцейський, призначений до підрозділу NCMP або до певного контингенту у складі збройних сил, отримує відповідні повноваження у сфері запобігання дисциплінарним та кримінальним правопорушенням, проводить службові розслідування та узгоджує їх із національними органами влади.

Визначальним принципом, який закріплюється у зазначеному вище Стандарті, є те, що виконання поліцейського завдання будь-якими військовослужбовцями, призначеними до Збройних сил НАТО, незалежно від того, чи є вони частиною підрозділу Об'єднаної військової поліції NCMP, чи ні має здійснюватися без порушення національної юрисдикції держави перебування.

Військова поліція разом із командуванням Збройних сил НАТО несе солідарну відповідальність за стан військової дисципліни та забезпечення належного правопорядку у військових підрозділах, а також належне дотримання стандартів, директив, регламентів, законів, інших нормативно-правових документів, що стосуються статусу, прав та обов'язків військовослужбовців особового складу НАТО. Військова поліція має право реалізовувати і правоохоронні функції.

Слід зазначити, що інциденти та правопорушення, вчинені військовослужбовцями, істотно знижують рівень військової дисципліни та негативно впливають на репутацію НАТО і держав-контриб'юторів Альянсу. Розслідування таких інцидентів і правопорушень проводять виключно офіцери військової поліції на підставі розпоряджень командування НАТО, рішень уряду держави перебування контингенту НАТО, командувача підрозділу, а також за власною ініціативою. Офіцери військової поліції наділені повноваженнями щодо здійснення дисциплінарних, спеціальних, кримінальних чи будь-яких інших розслідувань, які вимагають підготовки звіту про факти, пов'язані із вчиненням правопорушення або інциденту. Строк проведення дисциплінарного

розслідування складає один місяць, у певних (складних) випадках цей строк може бути продовжено. За результатами проведеного службового розслідування, які оформлюються у вигляді звітів, їх матеріали передаються командирам військових підрозділів для накладання відповідних дисциплінарних стягнень на винних військовослужбовців.

Іншим основним фундаментальним документом, на якому ґрунтуються єдині підходи щодо дисциплінарної практики у збройних силах та керівних структурах держав-членів НАТО, а також спільні базові принципи етичної поведінки військовослужбовців та персоналу Альянсу, є *Кодекс поведінки НАТО («NATO Code of Conduct»)*⁶.

Кодекс поведінки НАТО (далі – Кодекс) передбачає базові вимоги до етико-моральних характеристик особового складу армій держав-членів НАТО, встановлює рамки та стандарти особистої і професійної поведінки (дисципліни), очікувані від осіб, яким довірено займати відповідні посади в збройних силах та структурах Альянсу.

Положення Кодексу впроваджуються у тексти нормативно-правових документів НАТО та держав-учасниць Альянсу, насамперед у відповідні національні військові правила (інструкції) та статuti, що стосуються підстав здійснення кадрової політики, прав, обов'язків та відповідальності військовослужбовців та цивільного персоналу збройних сил цих держав.

У Кодексі встановлено, що НАТО сприяє найвищому рівню довіри серед військовослужбовців Альянсу та вимагає від них дотримання спільних принципів: *єдності, вірності (лояльності), відповідальності (підзвітності), неупередженості та професіоналізму* незалежно від будь-яких гендерних ознак.

Названі п'ять демократичних цінностей та принципів сучасного війська складають аксіологічну, етичну основу вказаного Кодексу, що визначає базові вимоги до поведінки усіх військових та цивільних співробітників підрозділів НАТО. Як зазначено у Кодексі, він покликаний: «... керувати поведінкою усього особового складу та персоналу НАТО, цивільного чи військового, у всіх органах управління й забезпечення НАТО».

У Кодексі розкривається зміст та функціональне значення кожного з п'яти задекларованих принципів.

Відповідно до Кодексу *єдність* передбачає підтримку найвищих стандартів професійної та особистої поведінки з метою утримання довіри та впевненості військовослужбовців усіх держав-членів НАТО. Єдність та зумовлені нею довіра і впевненість мають реалізовуватися як:

- чесність і правдивість у професійних відносинах та у справах, представлення всіх фактів у неупередженій і чіткій формі;
- уникання ситуацій, які можуть призвести до виникнення реальних, уявних або потенційних міжособистісних конфліктів, або конфліктів між особистими та національними інтересами;
- виконання негайних дій щодо недопущення виникнення та врегулювання наявних конфліктних ситуацій у військово-професійному середовищі;
- вжиття оперативних заходів з метою виходу із ситуації, де конфлікт інтересів може або вже мав місце;

⁶ NATO Code of Conduct. URL: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf>

- заборона на використання професійної, у тому числі закритої, інформації, отриманої через офіційні джерела, для особистої вигоди або вигоди інших осіб;
- поміркованість, уникання дій, які можуть сприйматися як зловживання статусом військовослужбовця (учасника бойових дій), або зловживання привілеями, імунитетами, наданими Організації та її персоналу.

Вірність (лояльність) передбачає, що усі співробітники та персонал НАТО мають бути віддані незмінній ролі та цілям Альянсу, а також принципу єдності, на якому він був заснований. Вірність має бути спрямована на:

- підтримку демократичних принципів, на яких був заснований та існує Альянс;
- демонстрацію професійної відданості на шляху до досягнення мети, орієнтованої на реалізацію цілей та завдань військової організації;
- прагнення зробити особистий внесок в успіх військової організації та НАТО, сприяння розвитку культури результатів в Альянсі;
- вимогу завжди ставити інтереси Альянсу понад власні інтереси та інтереси окремих держав, пам'ятаючи про рівність усіх перед законом та правилами, які діють у рамках Альянсу;
- формування, сприяння та підтримку позитивного командного духу.

Відповідальність (підзвітність) співробітника НАТО полягає у тому, що кожен із них несе персональну відповідальність і підзвітність за свої дії, рішення або бездіяльність, а також готовність прийняти наслідки їх результатів. Відповідальність (підзвітність) передбачає:

- здійснення оперативних заходів для вирішення або виправлення будь-яких помилок або упущень, які члени Альянсу зробили чи можуть зробити;
- прозорість професійної діяльності, навіть за умови її негативної оцінки або якщо це не вигідно представляє співробітника Альянсу;
- усвідомлення наслідків власних дій та рішень ще до моменту їх прийняття;
- пильність щодо будь-яких шахрайств, марнотратств та зловживань, які можуть статися в організації, а також відповідна протидія ним належним чином;
- уникання будь-яких дій, які можуть призвести до спричинення шкоди або ризику для Організації, її комунікаційних та інформаційних систем або невідповідне використання і розголошення інформації (CIS) чи неналежне розкриття інформації щодо діяльності НАТО.

Неупередженість співробітника НАТО полягає у розумінні того, що він служить інтересам Альянсу, які він оцінює та ставить їх вище особистих інтересів.

Згідно з Кодексом неупередженість, як базова цінність, проявляється через такі вимоги:

- дотримуватися принципів об'єктивності та незалежності у професійних відносинах, прагнути бути чесним та справедливим у всіх аспектах своєї діяльності;
- спиратися на загально визнаний міжнародний досвід, використовувати рекомендації та рішення НАТО, виходячи передусім з позиції, що найкраще загалом для Альянсу, а не керуватися власними інтересами або інтересами будь-якої іншої нації чи країни;

- не приймати подарунки, які можуть поставити під загрозу неупередженість або створити враження про відсутність неупередженості, або породити сприйняття браку об'єктивності у поведінці військовослужбовця під час виконання ним офіційних службових обов'язків;

- не займатися неавторизованою, несанкціонованою зовнішньою роботою чи іншими видами діяльності, які можуть суперечити чи заважати виконанню офіційних службових обов'язків або іншим чином ставити під сумнів їх виконання;

- не використовувати привілейовану чи конфіденційну професійну інформацію про діяльність НАТО не за призначенням, у тому числі з метою отримання несправедливої вигоди після завершення військової служби, для забезпечення майбутньої роботи.

Професіоналізм співробітників НАТО полягає у їх готовності використовувати усі свої можливості для виконання покладених на них обов'язків та досягнення загальних цілей та завдань Альянсу.

Професіоналізм, як цінність військової служби, у тексті Кодексу визначається через низку встановлених вимог до цивільного та військового персоналу Організації, а саме:

- докладати максимальних зусиль до щоденного виконання професійних обов'язків;

- підтримувати найвищий рівень компетенції у власній професійній сфері і прагнути до постійного вдосконалення професійних знань, навичок та вмінь;

- доглядати і обережно використовувати обмежені ресурси Альянсу;

- захищати безпеку та конфіденційність довіреної службової інформації щодо діяльності НАТО;

- враховувати наслідки впливу власної професійної діяльності на природне середовище;

- поважати конфіденційність приватної сфери, гендерну ідентичність та соціальну різноманітність усіх співробітників;

- дотримуватися нульової терпимості до всіх актів сексуальної експлуатації та насильства;

- не переслідувати та не дискримінувати інших співробітників у професійному середовищі, вимагати того ж від інших;

- для керівників та начальників забезпечувати чесне, справедливе керівництво та брати на себе відповідальність за дії чи бездіяльність своїх підлеглих, гарантуючи надання останніми найкращого рівня послуг Альянсу;

- керівникам та начальникам сприяти професійному розвитку підлеглих військовослужбовців, заохочуючи та нагороджуючи тих, хто служить добре, виправляючи та навчаючи тих, хто не відповідає стандартам Альянсу.

Вбачається цілком обґрунтованим, що зазначені вище *єдність, вірність (лояльність), відповідальність (підзвітність), неупередженість та професіоналізм*, як фундаментальні демократичні цінності, мають складати основу ментальності сучасних військовослужбовців сектору безпеки та оборони України. Як наслідок, перелічені принципи доречно відобразити у військових статутах та тексті Військової присяги ЗСУ, з урахуванням передового

міжнародного досвіду формування ментальності військовослужбовців, а також національних особливостей, військових традицій та бойового досвіду.

Слід відзначити, що дисциплінарна практика та нормативно-правові акти, які встановлюють підстави і порядок притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності в державах-членах НАТО, мають враховувати відповідні основоположні вимоги та принципи, визначені у названих вище базових документах Альянсу: Угоді між сторонами Північноатлантичного договору стосовно статусу їхніх збройних сил від 19 червня 1951 року, стандартах НАТО щодо діяльності органів та підрозділів військової поліції (стандарт № 2085 (STANAG 2085), № 2296 (STANAG 2296), АТР 3.7.2 (NATO Military police Guidance and Procedures), а також Кодексі поведінки НАТО («NATO Code of Conduct»).

Закріплені у цих документах загальні стандарти та приписи кожна держава-член НАТО імплементує з урахуванням власної специфіки у національне законодавство, встановлюючи конкретні норми та правила щодо функціонування системи дисциплінарних стягнень військовослужбовців, впровадження критеріїв оцінки та видів порушень військової дисципліни, передбачених у дисциплінарних статутах та інших аналогічних настановах.

З огляду на викладене, вбачається доцільним додатково детально проаналізувати питання, які досліджуються, на прикладі національного законодавства окремих держав-учасниць Альянсу, зокрема: Сполучених Штатів Америки, Канади, Республіки Польща та Чеської Республіки.

Окрім того, актуальним є порівняльне дослідження особливостей правового регулювання порядку застосування дисциплінарних стягнень до військовослужбовців Збройних Сил України із відповідними нормативами, що діють в Альянсі та в окремих державах-членах НАТО.

II. Основна частина.

1. Правова регламентація застосування дисциплінарних стягнень щодо військовослужбовців в окремих державах-членах НАТО.

Сполучені Штати Америки.

Питання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців у Сполучених Штатах Америки (США) регулюються положеннями *Уніфікованого кодексу військової юстиції* (UCMJ)⁷, який було схвалено ще у 1951 році. Цей Кодекс є основою військового права в США та одночасно виступає складовою частиною Закону «Про повноваження у сфері національної оборони» (National Defense Authorization Act)⁸.

Зазначений кодекс містить статті, які передбачають відповідальність за вчинення різноманітних правопорушень, у тому числі й дисциплінарних. Наприклад, стаття 92 стосується «невиконання наказу чи розпорядження військового командування», а стаття 129 стосується «покарання за крадіжку зі зломом, яку скоїв військовослужбовець».

⁷ The Uniform Code of Military Justice (UCMJ). URL: <https://mcm.mil/#part-4>

⁸ National Defense Authorization Act (NDAA). URL: https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/fy2024_ndaa_executive_summary.pdf

Узагальнене поняття правопорушення у сфері військової служби, що охоплює його основні визначальні ознаки, міститься у статті 134 Кодексу «Загальна стаття». Її диспозиція визначає в якості узагальненого правопорушення «усі безладдя та нехтування, які порушують порядок і дисципліну в збройних силах, будь-яку девіантну поведінку, спрямовану на дискредитацію збройних сил».

Стаття 815 Кодексу⁹ регулює питання позасудового покарання військовослужбовців, у тому числі накладення дисциплінарних стягнень. Переважно право накладення дисциплінарних стягнень надається командирам без проведення засідань військового суду. Нормами Кодексу встановлено, що покарання може варіюватися від попередження (догани) до пониження у званні, виправного ув'язнення (гауптвахти), штрафу (втрати частини базового рівня місячного грошового забезпечення), накладання додаткових обов'язків або обмежень залежно від рангу (звання) офіцера, який застосовує дисциплінарне стягнення, та офіцера (сержанта, рекрутера), до якого здійснюється таке стягнення. Перелічені вище покарання можуть комбінуватися. Наприклад, одночасно можуть бути встановлені додаткові обмеження, штраф, зниження у військовому званні тощо.

Отримання позасудового покарання не є кримінальним вироком, але вноситься до послужного списку військовослужбовця. Процедура несудового покарання регулюється частиною V Посібника для військових судів¹⁰. Максимальні покарання залежать від форми вини, військового звання обвинуваченого та рівня посадової особи, яка призначає таке покарання.

Позасудове покарання (NJP) – це дисциплінарний захід, який може бути застосований до окремих військовослужбовців без необхідності проведення засідань військового суду. NJP надає повноваження командирам військових підрозділів безпосередньо застосовувати дисциплінарні стягнення до підлеглих військовослужбовців без військового суду. Метою NJP є покарання за правопорушення, які можуть негативно вплинути на стан військової дисципліни, та дрібні правопорушення. Зокрема дисциплінарне стягнення накладається на військовослужбовців за такі дрібні правопорушення: запізнення на військову службу, побутові крадіжки, знищення державного майна, сон на вахті, скоєння дорожньо-транспортної пригоди без серйозних наслідків, надання неправдивої інформації, введення в оману командира, непокоря наказам та розпорядженням керівництва. Командир, призначаючи таке покарання, одночасно виконує функції судді та присяжних під час розгляду процедури NJP. Процедура позасудового провадження у США відома під різними термінами. Так, в армії та військово-повітряних силах несудове покарання має назву «стаття-15», а у Корпусі морської піхоти чи берегової охорони іменують «NJP'd» або «Ninja Punched».

Військово-морські сили та берегова охорона називають несудове покарання «*щоглою*» або «*адміральською щоглою*», залежно від звання

⁹ § 815. Art. 15. Commanding officer's non-judicial punishment. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2010-title10/pdf/USCODE-2010-title10-subtitleA-partII-chap47-subchapIII-sec815.pdf>

¹⁰ The Manual for Courts-Martial (MCM), United States (2019 Edition). URL: [https://jsc.defense.gov/Portals/99/Documents/2019%20MCM%20\(Final\)%20\(20190108\).pdf?ver=2019-01-11-115724-610](https://jsc.defense.gov/Portals/99/Documents/2019%20MCM%20(Final)%20(20190108).pdf?ver=2019-01-11-115724-610)

командира, який накладає відповідне дисциплінарне стягнення. У військово-морській традиції *щогла* є традиційним місцем несудового слухання, під час якого командир вивчає та вирішує справи, що стосуються тих його підлеглих, хто скоїв дисциплінарний проступок. Якщо особа, яка веде дисциплінарний процес, є або капітаном, офіцером нижчого рангу (зазвичай командиром або лейтенантом), який служить командиром корабля військово-морських сил чи берегової охорони, авіаційної ескадрильї чи подібного рівня командування, тоді розгляд називається «*капітанською щоглою*». Капітанська щогла або адміральська щогла – це процедура, за якою командир повинен: відповідально та сумлінно провести розслідування фактів щодо дрібних правопорушень, які ймовірно вчинив військовослужбовець; забезпечити виконання процедури слухання щодо таких правопорушень; виправдати (зняти звинувачення), призначення покарання відповідно до положень військового права або здійснити передачу справи до слухання військового суду.

Перед накладенням стягнення NJP командир, відповідно до вимог Кодексу (UCMJ), має повідомити обвинуваченого про намір та підстави призначити конкретне покарання, характер передбаченої цим Кодексом неправомірної поведінки, яка пов'язана із правопорушенням, долучити підтверджуючі докази та заяву про права обвинуваченого.

Наприклад, за порушення статті 92 UCMJ командир роти у військовому званні «майор» за наслідками накладення дисциплінарного стягнення має право позбавити підлеглих у військовому званні. Окрім основного дисциплінарного стягнення, накладаються ще й додаткові у вигляді штрафу (два місяці позбавлення половини базового місячного грошового забезпечення) або встановлення терміну певних обмежень під час військової служби (позбавлення права на відпустку, позачерговий добовий наряд тощо). Дисциплінарне покарання, що називається «45/45 днів», включає 45 діб різних обмежень і 45 діб додаткових стягнень.

Водночас, якщо дисциплінарне стягнення накладає військова службова особа у званні «капітан», у неї відсутні повноваження позбавляти рангу (військового звання) підлеглого та накладати на нього грошовий штраф. У його компетенції карати призначенням обмежень максимальною санкцією у форматі «15/15» (обмеження та додаткове покарання).

Нормами Кодексу UCMJ встановлено, що до офіцерів (сержантів, рекрутерів), обвинувачених у неналежній військовій поведінці, дисциплінарні стягнення застосовуються залежно від виду та характеру вчиненого правопорушення та залежно від рангу і звання особи, яка наділена правами здійснювати таке покарання. Так, у випадку, якщо офіцер, який накладає покарання, має повноваження Генерального військового суду або якщо командир має ранг O-7 чи вище (генерали армії та повітряних сил, адмірали військово-морського флоту), тобто є представником вищого військового командування (генерали, адмірали), передбачаються такі дисциплінарні стягнення:

- попередження;
- догана;
- відсторонення від виконання військових обов'язків строком до 30 діб;

- штраф у розмірі до 50% базового місячного грошового утримання військовослужбовця максимально до трьох місяців (основне грошове забезпечення не включає надбавки та спеціальні виплати);
- арешт на строк до 30 діб;
- пониження у військовому званні на один ступінь;
- встановлення обмежень не більше 60 діб.

Командири рангів від О-4 до О-6 (від майора до полковника армії та повітряних сил, лейтенант-командири, капітани військово-морського флоту) мають право накладати такі стягнення:

- попередження;
- догана;
- встановлення обмежень до 30 діб;
- пониження у військовому званні на один ступінь;
- штраф у розмірі до 50% базового місячного грошового утримання військовослужбовця за два місяці (основне грошове забезпечення не включає надбавки та спеціальні виплати).

Командири рангів від О-1 до О-3 (від лейтенантів до капітанів в армії та повітряних силах, від мічманів до капітан-лейтенантів у Військово-морських силах) мають право накладати такі стягнення:

- попередження;
- догана;
- встановлення обмежень до 15 діб.

Якщо військовослужбовець вважає накладене на нього дисциплінарне стягнення несправедливим або непропорційним ступеню вчиненого проступку, він може оскаржити NJP у вищому органі. Зазвичай, це наступний вищий офіцер у ланці командування. Розглянувши апеляцію, вищий орган може повністю скасувати накладене дисциплінарне стягнення, пом'якшити стягнення або відмовити у задоволенні апеляції. Вище командування не має права посилювати суворість покарання. Якщо слухання триває, притягнутий до відповідальності може обрати собі адвоката (речника). Він може представити докази та свідків командиру, який, у свою чергу, повинен розглянути будь-яку інформацію, надану під час слухання та має бути особисто переконаним, що військовослужбовець вчинив неналежну поведінку, перш ніж накладати на нього покарання.

У випадку, коли військовослужбовець вважає, що командир застосовує до нього несправедливе покарання, він має право вимагати дисциплінарного провадження у військовому суді. У такому випадку справу буде розглядати військовий суд, який має винести рішення щодо вини військовослужбовця та призначити покарання. Особливістю такого провадження щодо військових є те, що в цьому випадку військовослужбовець за це саме порушення може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Це стосується усіх категорій військовослужбовців, за винятком тих, хто перебуває на борту або прикріплений до судна, що знаходиться поза портом приписки.

У Збройних Силах США існує вісім підстав для застосування покарання у вигляді звільнення з військової служби, які поділяються на дві окремі категорії: дисциплінарні та кримінальні. Рішення про звільнення за наслідками вчинення

кримінального правопорушення ухвалює виключно військовий суд. Звільнення з військової служби за вчинення дисциплінарного проступку, залежно від його виду, може бути добровільним (за згодою самого військовослужбовця) або примусовим (за рішенням командира). У разі, якщо військовослужбовець не погоджується з таким покаранням, дисциплінарне звільнення відбувається на підставі рішення військового суду.

Для порушників військової дисципліни існують такі види покарань у вигляді звільнень зі служби: звільнення «за погану поведінку» та звільнення за ганебний проступок або «ганебне звільнення». Підставами для такого типу звільнення військовослужбовця є вчинення ним порушень правил безпеки, нападу на інших військових, зловживання владою, пияцтво. У такому випадку за наслідками звільнення видається свідоцтво про звільнення ОН DD-214, що означає позбавлення військовослужбовця права на пільги та втрату права на повторну службу у позасудовому порядку. Наявність такого свідоцтва негативно впливає і на працевлаштування після звільнення з військової служби, оскільки потенційні роботодавці вимагають копію DD-214. У названому свідоцтві міститься повна інформація про військову службу, зокрема загальний строк служби, дати вступу та звільнення, дати присвоєння останнього звання, документи про службу за кордоном (відрядження), заохочення, нагороди, завершена професійна військова освіта, характеристика з останнього місця служби та причина звільнення.

Звільнення військовослужбовців за погану поведінку (*Bad Conduct Discharge (BCD)*) застосовується після того, як військовослужбовця визнано винним у вчиненні правопорушення військового суду (спеціального або загального). Таке звільнення відбувається тільки після відбування військовослужбовцем призначеного рішенням суду терміну ув'язнення (для дисциплінарних проступків – до трьох місяців).

Звільнення «за погану поведінку» – це звільнення з військової служби через украй негативні дисциплінарні проступки або поведінку, що явно не відповідає встановленим стандартам військової служби та дисципліни. Звільнення BCD може бути наслідком попереднього накладення інших дисциплінарних стягнень, порушень порядку несення військової служби, вчинення правопорушень, пов'язаних із вживанням наркотиків або іншими серйозними проступками. До переліку дисциплінарних правопорушень, які призводять до звільнення з підстав «поганої поведінки», також належать: перебування у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; хуліганство; водіння військового транспорту у нетверезому стані; скоєння ДТП з тяжкими наслідками; вчинення актів сексуального насильства, оргій, задоволення статевої пристрасті неприродним способом тощо.

Звільнення BCD може мати значні негативні наслідки для отримання пільг і пошуку роботи у «цивільному секторі». Переважна більшість пільг ветеранів військової служби, у разі такого звільнення, втрачаються, зокрема й право на компенсацію, у разі втрати працездатності.

Другим видом звільнення зі служби на підставі рішення суду є «безчесне» або «ганебне звільнення» (*Dishonorable Discharge*). Ганебне звільнення – це різновид військового звільнення, яке призначається на підставі рішення

військового суду як покарання за вчинені під час проходження військової служби правопорушення тяжкого ступеня. «Ганебне звільнення» є найгіршим видом звільнення в армії США. Цей вид звільнення може бути винесений військовослужбовцю лише загальним військовим чи військово-польовим судом. «Ганебне звільнення» здійснюється виключно на підставі вироку загального військового суду за тяжкі злочини (державну зраду, відсутність у розташуванні військової частини без відпустки (AWOL – Absent Without Leave), шпигунство, дезертирство, сексуальне насильство або вбивство). У разі цього виду звільнення втрачаються усі переваги, незалежно від будь-яких минулих заслуг та результатів почесної служби.

Як і у випадку зі звільненнями за погану поведінку, ганебному звільненню зазвичай передуює відбування військовослужбовцем призначеного судом терміну ув'язнення.

У більшості штатів «безчесне» або «ганебне звільнення» вважається еквівалентом засудження за тяжкий злочин із одночасною втратою багатьох цивільних прав. Ветерани, які були звільнені на підставі «ганебного звільнення», втрачають можливість володіти вогнепальною зброєю та вибуховими речовинами, працювати у державному секторі, отримувати державну соціальну допомогу та банківські позики, а в деяких штатах (юрисдикціях) – навіть голосувати, обіймати державні посади чи служити в суді присяжних. Ветеранам, які були звільнені на цій підставі, також досить важко знайти роботу після повернення до цивільного життя.

Зазначені вище види звільнень військовослужбовці (або у разі смерті військовослужбовців їх найближчі родичі) мають право оскаржити в апеляційному порядку, під час якого вони можуть подавати докази допущених військовим судом першої інстанції юридичних або фактичних помилок, невідповідності або несправедливості прийнятого щодо них рішення про звільнення. Скаржник має надати форму стандарту DD-293, якщо він звільнився протягом 15 років або форму стандарту DD-149 понад 15 років після звільнення.

Такий перегляд здійснюється військовими апеляційними судами, призначеними для кожного відповідного роду військ (сил). Зокрема це: Апеляційний кримінальний суд армії (ACCA), Апеляційний кримінальний суд військово-повітряних сил (AFCCA), Апеляційний кримінальний суд військово-морської піхоти (NMCCCA) і Апеляційний кримінальний суд берегової охорони (CGCCA).

Якщо обвинувачений незадоволений результатом розгляду апеляції, він може оскаржити його до Загального апеляційного суду збройних сил (CAAF). Цей суд має право дискреційного перегляду, оскільки в деяких випадках може відхилити відповідне клопотання. Однак CAAF зобов'язаний розглядати будь-які справи з призначенням покарання у вигляді смертної кари або справи, засвідченої генеральним суддею і призначеної для апеляційного перегляду.

Учасники судового процесу можуть подати апеляцію і до Верховного суду Сполучених Штатів Америки. Між тим, це право стосується лише тієї справи, яка вже була розглянута CAAF. Відмова CAAF у розгляді клопотання про перегляд судового рішення перешкоджає подальшій апеляції вищого рівня.

Військовослужбовці, які були звільнені зі служби або відбули будь-яке призначене ув'язнення, зазвичай відправляються у відпустку для подачі апеляції щодо остаточного розгляду їхніх справ апеляційними судами. Вважається, що усі військовослужбовці перебувають на дійсній службі та підпадають під дію Єдиного кодексу військової юстиції під час апеляційної відпустки. У цей час (під час апеляційного провадження) будь-який військовослужбовець має право на повне медичне обслуговування та інші привілеї перебування на дійсній військовій службі, проте не отримує грошового забезпечення чи надбавок і звільняється від будь-яких військових обов'язків.

Канада.

Основним нормативним документом, який регулює питання забезпечення військової дисципліни у Збройних силах Канади, є Кодекс службової дисципліни (*The Code of Service Discipline (CSD)*)¹¹. Він призначений для правового забезпечення та надання допомоги військовим командирам у підтриманні службової дисципліни та ефективності військової служби. Усі без виключення військовослужбовці Збройних сил Канади підпадають під дію цього Кодексу.

Кодекс службової дисципліни структурно розміщено у розділі III Закону Канади «Про національну оборону (NDA)»¹². Останній становить правову основу для формування системи військової юстиції Канади.

Нормами Кодексу службової дисципліни (далі – Кодексу або CSD) регулюються питання щодо правомочності суб'єктів системи військової юстиції; структури органів військової юстиції; переліку службових правопорушень та дисциплінарних стягнень; компетенції та повноважень уповноважених службових військових осіб (командирів) або військового суду у здійсненні арешту та триманні під вартою військовослужбовців; особливостей діяльності військових трибуналів, їх юрисдикції для проведення відкритих та закритих судових процесів над особами, обвинуваченими в службових військових правопорушеннях; встановлення процедур перегляду та оскарження судових рішень, умов та підстав для звільнення від покарання.

Стаття 71.01 Кодексу встановлює складові процедури здійснення розслідувань військових правопорушень. Зокрема: (а) порядок розслідування службових правопорушень та встановлення процедур висунення обвинувачення у вчиненні службових правопорушень військовослужбовцями; (б) процес виконання покарань за вчинення військових службових правопорушень; (с) провадження у військовому суді щодо обвинувачення військової службової особи, яка визнана непридатною (неосудною) або має тривалі психічні розлади.

Кодекс містить перелік виключно військових правопорушень. Наприклад, незаконна відсутність військовослужбовця без поважних причин у розташуванні військової частини, злісна непокора керівництву, позастатутні відносини, порушення військової дисципліни тощо. Цей документ також структурно

¹¹ Code of Service Discipline. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/n-5/page-6.html#docCont>

¹² National Defence Act (R.S.C., 1985, c. N-5). URL: <https://qweri.lexum.com/w/calegis/rsc-1985-c-n-5-en#!fragment//BOCwhgziBcwMYgK4DsDWszIQewE4BUBTADwBdoByCgSgBplTTCIBFRQ3AT0otokLC4EbDtyp8BQkAGU8pAELcASgFEAMioBqAQOByAYRW1SYAEbRS2ONWpA>

включає і військові злочини, які передбачені відповідними статтями Кримінального кодексу Канади¹³.

Кодексом регулюється діяльність та повноваження органів військової поліції, у тому числі компетенція щодо права заарештовувати всіх осіб, на яких поширюється дія цього Кодексу на території Канади, так і за її межами, ураховуючи цивільних осіб, які супроводжували військовослужбовців за межами Канади.

Так, співробітники військової поліції можуть затримувати або арештовувати без ордеру будь-яку військову службову особу, незалежно від рангу (звання) чи її посади у випадках, якщо: є обґрунтовані підстави вважати, що особа вчинила службове правопорушення; особа вірогідно підозрюється у вчиненні службового правопорушення; особа має намір вчинити правопорушення; мав місце замах на скоєння службового правопорушення або злочину.

Офіцер військової поліції має право заарештувати без ордеру будь-якого військовослужбовця у випадку дезертирства або самовільного залишення розташування військової частини, порушення статутних відносин. За відсутності офіцера військової поліції такий арешт має право здійснити без ордеру будь-який офіцер цивільної поліції.

Кодексом також урегульовано питання щодо строків притягнення до відповідальності (давності), тобто визначеного періоду часу, протягом якого має бути пред'явлено обвинувачення у скоєнні дисциплінарного проступку або кримінального правопорушення.

Встановлено загальне правило, яке полягає в тому, що будь-хто без винятку підлягає, за наявності підстав для цього, дисциплінарному або кримінальному покаранню. Система дисциплінарних стягнень Канади передбачає покарання військовослужбовців за такі незначні діяння (легкий ступінь): порушення субординації (непідпорядкована поведінка); образи та лайки серед військовослужбовців, використання ненормативної лексики; самовільне залишення розташування військової частини; пияцтво; демонстрація неадекватної поведінки, яка порушує військову дисципліну та норми моралі. У всіх інших випадках вчинення службових правопорушень передбачає притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності на підставі вироку військового суду.

Офіцер військової поліції, наділений повноваженнями притягувати військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності, у разі незначного правопорушення має право виносити рішення у вигляді штрафу в розмірі 25% від суми місячного грошового забезпечення, що може включати накладання й інших дисциплінарних стягнень.

Військовослужбовець, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження, має право на призначення йому допоміжного офіцера-консультанта з метою отримання безкоштовної юридичної консультації. Офіцери-консультанти, як правило, перебувають у штаті утвореного в структурі

¹³ Criminal Code (R.S.C., 1985, c. C-46). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>

Збройних Сил Канади Директорату адвокатських служб (DDCS)¹⁴, який має повноваження надавати незалежні юридичні консультації та здійснювати представництво інтересів військовослужбовців, щодо яких порушено дисциплінарне або кримінальне провадження. Військовослужбовець має також право для захисту своїх інтересів у будь-який час отримати консультацію або найняти цивільного адвоката за свій власний рахунок.

Розділ 2 Кодексу безпосередньо присвячений службовим правопорушенням (дисциплінарного та кримінального характеру) та покаранням за їх вчинення. Стаття 72 (1) встановлює, що військовослужбовець є винним у правопорушенні, якщо він: (a) фактично вчинив правопорушення; (b) активно сприяє або своєю пасивною поведінкою надає сприяння будь-якому військовослужбовцю вчинити правопорушення; (c) підбурює будь-яку особу до його вчинення; або (d) радить, спонукає або вмовляє будь-яку особу до його вчинення.

Стаття 73 Кодексу регулює питання відповідальності за неналежну поведінку командирів. У цій статі визначається порядок та умови притягнення до відповідальності кожного офіцера (сержанта), який керує (командує) судном, літаком, оборонною установою, підрозділом або іншим елементом Збройних Сил Канади. Суб'єктом відповідальності (дисциплінарної або кримінальної) є офіцер або сержант, який:

- під час отримання наказу провести військову операцію або під час безпосереднього контакту з ворогом, який є його обов'язком, не докладає максимум зусиль, щоб перевести офіцерів і сержантів під своє командування або на своє судно, літаки чи інші матеріальні засоби в дію;

- під час бойових дій не заохочує своїх офіцерів і сержантів до відважної боротьби;

- здатний здійснити успішну оборону, проте капітулює та здає своє судно, літак, оборонну установу, матеріальні засоби, підрозділ або інший елемент канадських збройних сил ворогу;

- виконуючи завдання, неправомірно демонструє бездіяльність або халатність;

- нездатний переслідувати ворога або закріпити здобуту позицію;

- безпідставно або самовільно залишає військові позиції (лінію фронту).

При цьому за вчинення перелічених дій винна службова військова особа, у будь-якому випадку, незалежно від інших видів покарань, має бути звільнена з військової служби «з ганьбою».

На локальному рівні питання дисциплінарних стягнень регулюються підзаконними уніфікованими Директивами Міністерства оборони Канади (DAOD).

Так, наприклад, *Директива (DAOD 9005-1) 2020 року* присвячена регулюванню питань накладення дисциплінарної відповідальності на військовослужбовця за вчинення ним правопорушень сексуального характеру¹⁵.

¹⁴ Defence counsel services (DDCS). URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/benefits-military/legal-services/defence-counsel-services.html>

¹⁵ DAOD 9005-1 Sexual Misconduct Response 18.11.2020. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/9000-series/9005/9005-1-sexual-misconduct-response.html>

Ця Директива поширюється на усіх без винятку офіцерів, сержантів та інших військовослужбовців Збройних сил Канади (CAF). Встановлено, що аморальна поведінка сексуального характеру (за винятком кримінальних правопорушень сексуального характеру, передбачених диспозиціями відповідних статей Кримінального кодексу Канади), яка завдає або може завдати шкоди іншим військовослужбовцям, і про яку особа знала або повинна була розуміти її наслідки, що можуть завдати такої шкоди, включають наступні діяння: дії чи висловлювання, які дискримінаційно знецінюють моральні засади інших осіб на основі їх статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності чи самовираження; жарти сексуального характеру, сексуальні зауваження, заохочення сексуального характеру або словесні образи сексуального характеру на робочому місці; домагання сексуального характеру, включаючи акти ініціації сексуального характеру; перегляд, розповсюдження або демонстрація матеріалів відвертого сексуального характеру або порнографічного змісту на робочому місці (під час виконання обов'язків військової служби).

Директивою передбачено, що аморальна сексуальна поведінка підриває довіру, згуртованість, впевненість і моральний дух, і таким чином загрожує оперативній готовності та ефективності Збройних сил. Така поведінка суперечить цінностям і етичним принципам, викладеним у Кодексі цінностей і етики Збройних сил Канади.

З метою запобігання пияцтву серед військовослужбовців у 2010 році було схвалено Директиву міністерства оборони Канади (DAOD 5019-1)¹⁶. Положення Директиви поширюються на усіх офіцерів та сержантів Збройних сил Канади (CAF). Зокрема встановлено, що будь-яка поведінка, пов'язана із вживанням алкоголю, що включає вживання або вплив алкоголю як елемент правопорушення деструктивного змісту, є правопорушенням відповідно до Кодексу службової дисципліни. До таких правопорушень належать: перебування у стані алкогольного сп'яніння; порушення правил експлуатації машин та агрегатів внаслідок вжиття алкоголю; водіння транспортного засобу у стані алкогольного сп'яніння; порушення керування транспортним засобом, що спричинило тілесні ушкодження або смерть потерпілого; відмова від виконання законної вимоги пройти тестування з наданням зразків крові тощо.

Залежно від обставин та ступеню небезпеки будь-яка поведінка або вчинена дія, пов'язана із вживанням алкоголю, являє собою: а) службове правопорушення; б) є злочином згідно з провінційним або муніципальним законодавством. Військовослужбовці, які вживають алкогольні напої, притягується до кримінальної або дисциплінарної відповідальності, включаючи звільнення з військової служби.

Актуальним питанням залишається боротьба з поширенням наркотичних засобів серед військовослужбовців. У зв'язку з цим було прийнято Директиву DAOD 5019-3¹⁷ від 10.03.2006 року. Її метою є попередження, профілактика та

¹⁶ DAOD 5019-7 Alcohol Misconduct 12.07.2010. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/5000-series/5019/5019-7-alcohol-misconduct.html>

¹⁷ DAOD 5019-3 Canadian Forces Drug Control Program 10.03.2006. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/5000-series/5019/5019-3-canadian-forces-drug-control-program.html>

покарання військовослужбовців за вживання наркотичних засобів, зменшення або усунення ризикованої девіантної поведінки в цьому контексті. Встановлено, що важлива роль відводиться інструктажам та освітнім заходам (програмам) запобігання та протидії наркоманії серед військовослужбовців. Дисциплінарні заходи за такі порушення можуть вживатися відповідно до вимог Кодексу службової дисципліни.

Система дисциплінарних стягнень щодо військовослужбовців, які зловживають алкоголем, наркотиками або вчинили правопорушення сексуального характеру предметно викладені у п.5.9 Директиви *DAOD 5019-2*¹⁸ від 03.03.2006 року. Після розгляду справи за наслідками порушення армійського статуту (регламенту) та прийняття відповідного рішення, командування може вжити такі дисциплінарні заходи на підставі чинного законодавства, наказів, інструкцій та розпоряджень: призначити виправні заходи, відповідно до положень Директиви *DAOD 5019-4*¹⁹; перевести військовослужбовця на нижчу посаду; перевести до іншого підрозділу; призначити на іншу посаду; розжалувати; звільнити зі служби або надати рекомендацію до звільнення.

Відповідно до положень Директиви *DAOD 5019-0* військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за будь-яке недотримання або нехтування встановленими стандартами та правилами поведінки під час проходження військової служби. Військове командування у випадку встановлення фактів невідповідної поведінки або вчинення протиправних дій певним військовослужбовцем, що призвело до порушення загальних стандартів та правил, має право вживати дисциплінарні (адміністративні) заходи впливу для усунення будь-яких недоліків або порушень, які вважаються неприйнятними або дискредитують статус військовослужбовця Збройних Сил Канади.

Директива (*DAOD 7006-1*)²⁰ регламентує питання здійснення документального супроводження обліку дисциплінарної практики щодо конкретного військовослужбовця. На кожного військовослужбовця заводиться облікова картка, у якій фіксуються накладені дисциплінарні стягнення та випадки притягнення до кримінальної відповідальності, покарання, які мали місце.

Водночас, пункт 4.2. цієї Директиви передбачає, що запис, який стосується притягнення особи за незначне покарання, наприклад, накладено семиденне ув'язнення в казармі, має бути видалений з облікової картки, якщо: пройшло 6 місяців після накладання дисциплінарного стягнення та військовослужбовець за цей період часу пройшов військово професійну підготовку або курси підвищення кваліфікації; минуло 12 місяців, протягом яких військовослужбовця не було притягнуто черговий раз до відповідальності; військовослужбовцю було

¹⁸ DAOD 5019-2 Administrative Review 03.03.2006. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/5000-series/5019/5019-2-administrative-review.html>

¹⁹ DAOD 5019-4 Remedial Measures 13.07.2007. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/5000-series/5019/5019-4-remedial-measures.html>

²⁰ DAOD 7006-1 Preparation and Maintenance of Conduct Sheets 31.03.1998. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/7000-series/7006/7006-1-preparation-and-maintenance-of-conduct-sheets.html>

присвоєне чергове військове звання або відбулося підвищення за посадою у якості заохочення.

Достатня увага приділяється врегулюванню питань, пов'язаних із конфліктом інтересів за участю військовослужбовців Збройних Сил Канади. Зокрема Директива DAOD 7021-1²¹ присвячена цій проблематиці. Уникнення конфлікту інтересів є основним засобом, за допомогою якого військовослужбовці підтримують суспільну довіру та впевненість у неупередженості та чесності. Окрім того, кожен військовослужбовець має дотримуватися вимог та положень Кодексу цінностей та етики Збройних сил Канади.²² У зв'язку з цим військовослужбовці повинні звести до мінімуму можливість виникнення конфлікту інтересів, уникаючи та запобігаючи ситуаціям, які можуть спричинити такі наслідки. Військовослужбовцю забороняється займатися будь-якою цивільною чи підприємницькою діяльністю, яка заважає чи суперечить їхнім військовим обов'язкам та не може поєднуватися з проходженням військової служби. Окрім того, кожен військовослужбовець повинен подавати декларацію доброчесності, у якій зазначається інформація щодо його статків, активів та відсутності конфлікту інтересів. Розділом № 9 вказаної Директиви встановлено, що недотримання або ігнорування її положень може мати негативні наслідки для військовослужбовців, оскільки вимагає негайного проведення службового розслідування та притягнення його до відповідальності залежно від характеру та масштабу правопорушення.

Загалом система дисциплінарних стягнень щодо військовослужбовців Збройних Сил Канади передбачає такі стягнення:

- повна або обмежена професійна службова невідповідність;
- пониження у посаді (військовому званні, ранзі);
- догана;
- штраф;
- розірвання контракту (звільнення);
- рекомендація до звільнення.

До незначних дисциплінарних правопорушень військовослужбовців, відповідно до канадського законодавства, відносяться: девіантна поведінка, що демонструє порушення субординації, непокору або неповагу до військового командування; сварки, лайки, бійки серед військовослужбовців, позастатутні відносини; самовільне залишення розташування військової частини або перебування у звільненні без відпустки; пияцтво; перебування у наркотичному, токсичному або алкогольному сп'янінні, демонстрація поведінки, що порушує засади моралі та військову дисципліну; неохайний зовнішній вигляд військового одягу, недбале утримання робочого місця (місця служби); некоректна манера поведінки. Під час застосування дисциплінарного стягнення або кримінального покарання такі правопорушення вважаються як «досить незначні».

Призначаючи відповідні дисциплінарні стягнення щодо військовослужбовців, командування або військові суди мають в обов'язковому

²¹ DAOD 7021-1 Conflict of Interest 07.07.2000. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/defence-administrative-orders-directives/7000-series/7021/7021-1-conflict-of-interest.html>

²² Canadian Forces Code of Values and Ethics. URL: <https://www.canada.ca/content/dam/dnd-mdn/documents/reports/code-value-ethic-en.pdf>

порядку з'ясувати такі обставини: наявність фактичних даних, що свідчать про вчинення правопорушення, включаючи його наслідки; весь період служби військовослужбовця, враховуючи його звання, військову спеціальність та професію, бойовий досвід і посаду; заяви, пояснення, зроблені військовослужбовцем, які безпосередньо стосуються його неправомірної поведінки; попередні випадки вчинення військовослужбовцем правопорушень; стан здоров'я, наявність інвалідності або тривалого розладу здоров'я; будь-які інші відповідні чинники та фактори, пов'язані із конкретними правопорушеннями та девіантною поведінкою.

Командир підрозділу або уповноважений ним офіцер (сержант), який буде проводити спрощене дисциплінарне провадження, може накласти максимальне покарання на винуватого у вигляді штрафу в розмірі 25% від загальної суми місячного грошового забезпечення або навіть зменшити цей розмір штрафу у відповідності (пропорційно) до вчиненого правопорушення.

Термін «повноваження щодо накладання стягнень» стосується покарань, які можуть бути накладені після того, як військовослужбовця було визнано винним у службовому правопорушенні. Повноваження щодо призначення покарання залежить від статусу особи, який здійснює процедуру розгляду. Так, відповідно до своїх прав старші командири можуть призначити військовослужбовцю такі види дисциплінарного стягнення: тримання під вартою (на гауптвахті) на строк до 30 діб; пониження у військовому званні (ранзі) на один ступінь; оголошення догани; призначення штрафу у розмірі до 60% місячного грошового забезпечення; застосування незначних покарань (ув'язнення в казармі, позбавлення щорічної або позачергової відпустки).

Запроваджено спрощений порядок накладання дисциплінарних стягнень у вигляді штрафів на підставі рішень командування військових підрозділів – уповноваженими військовими посадовими особами (командирами), сержантами, старшинами або іншими військовослужбовцями, яким права щодо накладення покарання (дисциплінарних стягнень) у вигляді штрафів делеговані керівництвом.

Таким чином, залежно від характеру вчинених військовослужбовцями правопорушень (дисциплінарні або кримінальні) право накладання дисциплінарних стягнень мають: командири – керівники військових підрозділів, уповноважені на це керівництвом інші військові службові особи, офіцери військової поліції, військові суди.

При цьому будь-який військовослужбовець має право оскаржити накладені на нього стягнення шляхом звернення до суду відповідно до встановлених законом процедур.

Республіка Польща.

Правила поведінки військовослужбовця Збройних сил Республіки Польща регламентовані спеціальним Законом «Про захист Вітчизни» («Ustawa o obronie Ojczyzny») ²³ від 22 березня 2022 року (далі – Закон). У Главі 13 цього Закону

²³ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000655>

«Військова дисципліна» детально викладено загальні положення щодо функціонування дисциплінарної практики у Збройних силах Республіки Польща.

Зокрема:

– у розділі першому Глави 13 Закону (статті 348–361) визначено загальний порядок дисциплінарного провадження щодо дій окремого військовослужбовця та «дисциплінарної відповідальності суддів військових судів і прокурорів з військових справ, які є професійними військовослужбовцями» (стаття 349); закріплено визначення «дисциплінарний проступок (військовослужбовця)» (стаття 354); окреслена сфера дисциплінарної відповідальності військовослужбовця (стаття 355) та сфера відповідальності дисциплінарного начальника (статті 358, 359) тощо;

– розділ другий Глави 13 Закону (статті 362–373) встановлює перелік та визначення дисциплінарних стягнень, а також дисциплінарних заходів, які можуть бути вжиті (накладені) на військовослужбовця; визначено перелік дисциплінарних правопорушень та встановлено порядок реагування на них відповідного дисциплінарного начальника;

– розділ третій Глави 13 Закону (статті 374–379) встановлює види дисциплінарних запобіжних заходів та визначає параметри і форму їх застосування. Зокрема у статті 374 параграфу 1 Розділу 3 зазначено, що «у випадках, визначених законом, дисциплінарний начальник може застосувати до підпорядкованих йому військовослужбовців заходи дисциплінарного запобіжного характеру у формі недопущення до виконання службових обов'язків або тимчасового утримання в слідчому ізоляторі (як виключення)». Окрім іншого, статтею 378 встановлюється право військовослужбовця оскаржити рішення дисциплінарного начальника щодо застосування до нього дисциплінарного запобіжного заходу, а статтею 377 встановлено порядок проведення перевірки військовослужбовця на наявність в організмі алкоголю або наркотичних речовин;

– розділ четвертий Глави 13-ї Закону (статті 380–422) детально описує порядок проведення дисциплінарного провадження, яке порушується невідкладно за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні військовослужбовцем діяння, що має склад дисциплінарного проступку, та починається з дня винесення постанови про відкриття дисциплінарного провадження. Обвинуваченим вважається військовослужбовець щодо якого винесено постанову про притягнення до дисциплінарної відповідальності;

– розділ п'ятий Глави 13-ї Закону (статті 423–429) присвячений видам заохочення та нагородження військовослужбовців.

Відповідно до статті 362 цього Закону на військовослужбовців Збройних сил Республіки Польща можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення:

- 1) зауваження;
- 2) догана;
- 3) грошове стягнення;
- 4) попередження про неповну відповідність займаній посаді;
- 5) звільнення із займаної посади та призначення на іншу посаду;
- 6) попередження про неповну придатність до добровільних форм військової служби;

7) звільнення від добровільної військової служби.

Накладення стягнення, про яке йдеться у пункті 7, тягне за собою наслідки у вигляді заборони проходження добровільної військової служби строком на 10 років. Це положення поширюється також на офіцерів будь-яких родів військ, до яких застосовано стягнення у вигляді звільнення з військової служби.

Відносно військовослужбовців, за винятком професійних військовослужбовців, які служать на офіційних посадах, окрім перелічених стягнень, може бути також застосовано покарання у вигляді заборони залишати місце проживання на строк від 7 до 15 діб.

До специфічної форми дисциплінарного покарання можна віднести таку форму як «дисциплінарна бесіда» (стаття 352 Закону). Вона може бути застосована «у разі вчинення незначного діяння»: дисциплінарний начальник вправі відмовитися від порушення дисциплінарного провадження та провести дисциплінарну бесіду з особою, яка вчинила дисциплінарний проступок, що оформляється службовою запискою.

Наказом № 7 Міністра національної оборони Республіки Польща введено в дію «Загальний статут для вояків Війська Польського» (Regulaminu ogólnego żołnierza Wojska Polskiego)²⁴ (далі – Статут), який, як зазначено у преамбулі, являє собою звіт положень, що регламентують повсякденну службову діяльність військовослужбовців. Він покладає на військовослужбовців, незалежно від військового звання та посади, обов'язок знати, дотримуватися та виконувати записані у ньому правила. Статут у своєму тексті втілює, як положення названого польського Закону «Про захист Вітчизни», так і реалізує у собі рекомендації вищезазначеного Кодексу поведінки НАТО («NATO Code of Conduct»), принципи якого досить детально описані у преамбулі Статуту. При цьому у статті 345 Закону встановлено, що «Представницькі органи професійних військових розробляють і приймають Кодекс честі професійних військових Війська Польського, де конкретизують принципи етики, честі та гідності професійних військових».

За своїм змістом «Загальний статут для вояків Війська Польського» є документом, який встановлює загальний порядок організації військової служби, дисциплінарні правила, вимоги щодо стрійової поведінки військовослужбовців, організацію гарнізонної та караульної служби. Такі правила та вимоги за колишньої, пострадянської спільної практики описувались окремими статутами – загальним, дисциплінарним, стрійовим статутами та статутом гарнізонної і караульної служби. Нині польські законодавці та військові відмовилися від такої практики, об'єднавши усі головні вимоги цих статутів в один нормативно-правовий документ – Загальний статут.

Статут головним чином зосереджений на практичних вимогах до військовослужбовців, спрямованих на підтримання високого рівня військової дисципліни. Цьому присвячений Розділ 3 Статуту «Правила поведінки військовослужбовця» (статті 30-35). Зокрема, у статті 32 Статуту зазначено, що «Обов'язком кожного військовослужбовця є дотримання правил військової

²⁴ Regulaminu ogólnego żołnierza Wojska Polskiego. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/wprowadzenie-do-uzytku-regulaminu-ogolnego-zolnierza-wojska-polskiego-38608419>

дисципліни. *Про неналежну поведінку військовослужбовця, який порушує правила військової дисципліни, старший за військовим званням, який (навіть) не є начальником, повідомляє начальника (військовослужбовця). Начальник зобов'язаний реагувати на порушення правил військової дисципліни виховними заходами з метою забезпечення виконання правил».*

Інші статті Розділу 3 встановлюють порядок звернень військовослужбовців, віддання військових почестей, передбачають правила та регламенти поведіння вояків у різних ситуаціях, вимоги щодо належного поведіння із формою одягу, правил та порядку звільнення (залишення) військової частини тощо.

Чеська Республіка.

Дисциплінарна практика у Збройних силах Чеської Республіки регламентується Законом «Про професійних військових» («O vojácích z povolání») ²⁵ (далі – Закон). Відповідно до частини першої параграфу 3 Закону «Професійний військовослужбовець – це громадянин, який проходить дійсну військову службу. Професійний військовослужбовець (далі – солдат) перебуває у службових відносинах із Чехією. Громадянин Чехії може бути призваний на службу лише за власним бажанням».

Частина третя цього Закону «Права громадян і військово дисциплінарне право» встановлює вимоги стосовно прав та обов'язків особи як громадянина та, одночасно, і як військовослужбовця Збройних сил. Зокрема, розділ 1 частини третьої Закону чітко визначає обмеження цивільних прав особи, яка стала військовослужбовцем. Зокрема параграфами 44, 45 та 46 встановлено, що «Військовослужбовець не має права проводити політичні збори та політичну агітацію на військових об'єктах (параграф 44)», «Військовослужбовець не може бути членом політичної партії, політичного руху чи профспілкової організації, ... військовослужбовці можуть об'єднуватися в професійні асоціації, діяльність яких повинна бути забезпечена угодою про співпрацю з Міністерством та внутрішнім нормативним актом Міністерства (параграф 45)», «Військовослужбовець не може організовувати релігійних церемоній і богослужінь і брати в них участь, якщо цьому перешкоджає важливий інтерес служби, якщо він не виконує службу священнослужителя...» (параграф 46).

Розділ 2 частини третьої Закону встановлює основи права солдатів та начальників при виконання ними обов'язків військової служби. Водночас у розділі 3 частини третьої Закону встановлено дисциплінарні повноваження, дисциплінарні заборони, дисциплінарні покарання та механізми їх накладення. Зокрема параграф 50 цього розділу визначає поняття «Дисциплінарна влада». Остання передбачає наявність повноважень присуджувати дисциплінарні винагороди та накладати дисциплінарні стягнення. Так, президент і міністр оборони країни мають повну дисциплінарну владу, а відповідні службові органи та військові начальники мають право реалізувати свою дисциплінарну владу в обсязі, які визначені окремими військовими положеннями та настановами.

Водночас, для вирішення питань про присудження дисциплінарних заохочень і накладення дисциплінарних стягнень органами, які мають дисциплінарні повноваження, можуть створюватися дисциплінарні комісії як

²⁵ O vojácích z povolání». № 221/1999. 14/09/1999. URL: https://ppropo.mpsv.cz/zakon_221_1999

дорадчі органи, до складу яких входять переважно представники рядового і начальницького складу.

Президент держави як головнокомандувач збройними силами встановлює детальну регламентацію військово-дисциплінарного права у військових статутах. Зокрема параграф 51 розділу 3 частини третьої Закону визначає поняття дисциплінарний проступок, як *«...винну поведінку, яка порушує законодавчі норми або військові статuti, положення та накази, якщо вона не карається кримінальним законом»*.

Параграф 53 розділу 3 частини третьої Закону визначає види дисциплінарних стягнень, накладення яких тягне вчинення дисциплінарного проступку, а саме:

- попередження;
- письмова догана,
- попередження про невідповідальне виконання службового обов'язку,
- зниження службового окладу до 15% на строк до 6 місяців.

Виключною мірою дисциплінарного стягнення є звільнення військовослужбовця із військової служби за службову невідповідність.

Механізми накладання та оскарження дисциплінарних стягнень регулюються спеціальними нормами закону, які мають гарантувати максимальну відповідність покарання тяжкості вчиненого проступку та можливість його оскарження. Так, у параграфі 54 розділу 3 частини третьої Закону зазначено: *«Перед накладенням дисциплінарного стягнення факти повинні бути повно і точно встановлені. Військовослужбовцю має бути надана можливість висловити свою точку зору, представити докази та захистити себе перед застосуванням дисциплінарних заходів. Органи дисциплінарної відповідальності також мають право заслухати особу, яка подала подання про розгляд дисциплінарного проступку»*. У цьому ж параграфі також наголошено: *«При вирішенні питання про накладення дисциплінарного стягнення враховуються характер протиправного діяння, обставини його вчинення, його наслідки, ступінь вини, виконання службових обов'язків на даний момент, а також вид і розмір дисциплінарних стягнень, які ще не застосовані»*.

У параграфі 57 розділу 3 частини третьої Закону конкретизуються механізми подання та реалізації апеляції з метою оскарження накладеного дисциплінарного стягнення. Зокрема зазначається, що дисциплінарне стягнення накладається органом, який має дисциплінарні повноваження, у письмовій формі. Постанова про накладення дисциплінарного стягнення має бути вручена військовослужбовцю, який може оскаржити її протягом 15 днів з дня винесення. До строку подання апеляційної скарги не зараховується період безперервної військової підготовки. Апеляційна скарга подається військовослужбовцем до органу, що має дисциплінарні повноваження вищі, ніж той, хто прийняв рішення про накладення оскаржуваного дисциплінарного стягнення. Рішення Президента держави у випадку накладання ним дисциплінарного стягнення на військовослужбовця оскарженню не підлягає. Апеляцію можна відкликати до рішення дисциплінарного органу, який повинен її розглянути. Водночас, орган, що має відповідні дисциплінарні повноваження, приймає рішення щодо апеляції без невинуватої затримки, не пізніше ніж через 60 днів з дати вручення

апеляції. Рішення набирає законної сили на наступний день після його прийняття.

Інші розділи Закону містять норми щодо форм грошового забезпечення військовослужбовців, розміру та умов нарахування їм премій та спеціальних доплат. Окремими розділами Закону визначено порядок харчового, медичного та речового забезпечення військовослужбовців, а також їх матеріальної відповідальності за шкоду, завдану державі та Збройним силам при виконанні ними військового обов'язку.

Аналізуючи положення зазначеного Закону, слід вказати, що значна деталізація та регламентація усіх можливих аспектів військової служби у контексті максимального визначення взаємних прав та обов'язків військовослужбовця та держави, насамперед обумовлена тим, що військова служба у Чеській Республіці є добровільною. Вона побудована з метою формування професійної, мобільної армії із високою мотивацією до військової служби. Як наслідок, усі суб'єкти дисциплінарних відносин у сфері військової служби мають повністю розуміти свій правовий статус, права та обов'язки, нести за свої дії та рішення передбачену законом повну юридичну відповідальність.

2. Підстави та порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

В Україні дисциплінарна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України розглядається як вид спеціальної юридичної відповідальності, спрямований на забезпечення правомірної поведінки військовослужбовців під час виконання ними обов'язків військової служби.

Така відповідальність реалізується у випадку порушення військової дисципліни передбаченими законом суб'єктами. Її мета полягає у відновленні встановленого порядку та запобігання подальшим правопорушенням. Законом визначено основні засади дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, які зумовлюють зміст, напрями та процедури її застосування, та які відповідають національним і європейським правовим та етичним цінностям, а також етичним принципам Північноатлантичного альянсу²⁶, про які було згадано вище.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24.03.1999 року № 551-XIV²⁷, є основним нормативно-правовим документом, у якому визначаються підстави та порядок притягнення військовослужбовців ЗСУ до дисциплінарної відповідальності, застосування до них, у зв'язку з цим, відповідних дисциплінарних стягнень.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України (далі – Статут) визначає сутність військової дисципліни, а також обов'язки військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів щодо додержання військової дисципліни,

²⁶ Залужний В. Ф., Шапгала С. О., Кримець Л. В., Пашинський В. Й. Концептуальні засади формування перспективної системи дисциплінарної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України в контексті євроатлантичної інтеграції. *Наука і оборона*. 2023. № 1. URL: <http://nio.nuou.org.ua/issue/view/16839>

²⁷ Дисциплінарний Статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг на такі стягнення.

Дія цього Статуту, окрім Збройних Сил України, поширюється на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Основні вимоги, на яких ґрунтується застосування дисциплінарної відповідальності до військовослужбовців Збройних Сил України та перелічених вище інших військових формувань, за порушення ними військової дисципліни викладено у Розділі I «Загальні положення» Статуту.

Зокрема у статті 1 Статуту військова дисципліна визначається як бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України. Вона ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Суб'єктом, відповідальним за стан військової дисципліни, який уповноважується накладати відповідні дисциплінарні стягнення за її порушення, у Статуті визначено *командира військової частини (підрозділу)*.

Як зазначено у статті 5 Статуту «..інтереси захисту Вітчизни зобов'язують командира постійно підтримувати військову дисципліну, вимагати її додержання від підлеглих, не залишати поза увагою жодного дисциплінарного правопорушення».

У Статуті передбачено критерії, які мають обов'язково враховуватися у кожному випадку правопорушення при прийнятті командиром рішення щодо притягнення винного до відповідальності. Таке рішення має залежати від: обставин скоєння правопорушення; ступеня вини; попередньої поведінки порушника; розміру завданих державі та іншим особам збитків; наявності бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України».

З'ясування перерахованих вище обставин, загалом дотримання передбачених Статутом критеріїв під час притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності, надає правові гарантії відповідної дисциплінарної практики, запобігає свавіллю та перетворенню інституту дисциплінарних стягнень у репресивне переслідування командирами своїх підлеглих.

Дуже важливим для підтримання військової дисципліни є оцінка діяльності командира не за загальною кількістю накладених ним дисциплінарних стягнень, а за виконанням обов'язків з додержанням вимог законів і статутів Збройних Сил України, повним використанням дисциплінарної влади для наведення порядку і запобігання порушенням військової дисципліни. При цьому

командир, який не забезпечив додержання військової дисципліни та не вжив заходів для її відновлення, несе встановлену законом відповідальність.

До обов'язків кожного військовослужбовця віднесено не тільки неухильне додержання встановлених законами і статутами ЗСУ вимог щодо військової дисципліни, а й сприяння командирові у відновленні та постійному підтриманні порядку й дисципліни.

Положення статті 6 Статуту надають чіткий розподіл прав і обов'язків командира та підлеглого військовослужбовця, згідно з яким командир має право віддавати накази і розпорядження підлеглому, обов'язок якого їх виконувати сумлінно, точно та у встановлений строк (крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження). При цьому відповідальність за законність наказу несе командир, який його видав.

Статут передбачає жорстку вимогу, що у разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених статутами Збройних Сил України заходів примусу аж до притягнення його до кримінальної відповідальності.

Зазначається, що у такому випадку командир зобов'язаний вжити заходів щодо: затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із непокорою, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством; негайного доставлення затриманого до уповноваженої службової особи; негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками кримінального правопорушення.

Підстави та порядок накладення дисциплінарних стягнень за порушення військовослужбовцями військової дисципліни визначено у Розділі III Дисциплінарного Статуту ЗСУ.

Суб'єктами накладення дисциплінарних стягнень у Статуті названо прямих командирів та командирів, визначених у цьому Розділі. Командири, посади яких у Статуті не визначені, користуються дисциплінарною владою стосовно підлеглих військовослужбовців згідно з військовим званням, передбаченим їх посадою.

Відповідно до статті 45 Статуту у разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир насамперед повинен нагадати порушнику про обов'язки служби, і лише за необхідності – накладати дисциплінарне стягнення,

Особливістю військовослужбовців, порівняно з іншими категоріями суб'єктів відповідальності, є те, що за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за Дисциплінарним Статутом ЗСУ, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

За вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні

правопорушення. У разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовець притягається до кримінальної відповідальності. При цьому командири, які у разі виявлення ознак кримінального правопорушення не повідомили про це орган досудового розслідування, несуть відповідальність згідно із законом.

Невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків, що призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу настанню таких наслідків, є підставою для усунення такого військовослужбовця від виконання службових обов'язків. Відповідне рішення приймається прямим командиром (начальником).

Дисциплінарний статут Збройних Сил України у статті 48 визначає вичерпний перелік таких *дев'яти* дисциплінарних стягнень, які можуть бути накладені на військовослужбовців:

а) зауваження;

б) догана;

в) суворого догана;

г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на березі (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти);

г) попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби);

д) пониження в посаді;

е) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу);

є) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу);

ж) звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів).

Тобто передбачено доволі чітку ієрархію стягнень від найменш суворого – зауваження, до найбільш суворого – звільнення з військової служби через службову невідповідність.

Таким же чином у статтях 49-56 Статуту надано субординацію командирів (начальників), які мають право накладати дисциплінарні стягнення на підлеглих військовослужбовців. Зокрема від командира відділення, головного сержанта (заступника командира) взводу, які мають право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г» зазначеного переліку, до командира корпусу, командувача військ оперативного командування, командувача виду, окремого роду військ (сил) Збройних Сил України, які мають право застосовувати стягнення, передбачені пунктами «а»-«г», а також пунктами «д»-«ж» (до підполковника включно) статті 48 цього Статуту.

Статтею 75 Статуту передбачено особливі випадки накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців начальниками гарнізонів, старшими морськими начальниками та начальниками органів управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України в гарнізонах. Це стосується випадків, коли:

а) правопорушення пов'язане з порушенням правил гарнізонної або вартової служби;

б) порушення громадського порядку або військової дисципліни вчинено за межами розташування військової частини;

в) правопорушення вчинено під час перебування у відпустці, відрядженні, на лікуванні, на гауптвахті Служби правопорядку.

У Дисциплінарному Статуті ЗСУ ретельно вписано порядок накладення наведених вище дисциплінарних стягнень та їх оскарження.

Базовим є положення, згідно з яким, на військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнення, які визначені цим Статутом і відповідають військовому званню військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення.

Окрім того, під час накладення дисциплінарного стягнення та обрання його виду обов'язково враховується: характер та обставини вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби.

Прийняттю рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини. Службове розслідування призначається письмовим наказом командира (начальника), який прийняв рішення притягти військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності. Воно може бути проведено особисто командиром (начальником), доручено військовослужбовцю офіцерського складу, а в разі вчинення правопорушення військовослужбовцем рядового, сержантського (старшинського) складу – також військовослужбовцю сержантського (старшинського) складу.

Якщо вину військовослужбовця повністю доведено, командир, який призначив службове розслідування, приймає рішення про притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності та визначає вид дисциплінарного стягнення.

У кожному випадку вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень вимог Закону України «Про запобігання корупції» з метою виявлення причин та умов, що сприяли його вчиненню, службове розслідування призначається командиром самостійно або проводиться за його рішенням за поданням спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції.

Якщо під час службового розслідування буде з'ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, чи одержано інформацію про вчинення такого правопорушення військовослужбовцем, командир військової

частини зобов'язаний у межах своїх повноважень вжити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення відповідному прокуророві та спеціально уповноваженому суб'єктові у сфері протидії корупції або, якщо таке правопорушення вчинено військовослужбовцем Збройних Сил України, начальникові відповідного органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Якщо під час службового розслідування буде з'ясовано, що правопорушення військовослужбовця містить ознаки кримінального правопорушення, командир військової частини письмово повідомляє про це орган досудового розслідування.

Статут визначає доволі жорсткі часові межі щодо накладення дисциплінарних стягнень. Так, згідно із статтею 87 дисциплінарне стягнення має бути накладене не пізніше ніж за *10 діб* від дня, коли командирові (начальникові) стало відомо про правопорушення, а у разі провадження службового розслідування – протягом місяця від дня його закінчення, не враховуючи часу перебування військовослужбовця на лікуванні або у відпустці.

Загальний термін, протягом якого дисциплінарне стягнення взагалі не може бути накладено, становить *шість місяців* з дня виявлення правопорушення. До зазначеного строку не зараховується час проведення службового розслідування, перебування військовослужбовця на лікуванні, у відпустці, під вартою, а також час відсутності на службі без поважних причин.

Військовослужбовець, який вважає, що не вчинив правопорушення, має право протягом місяця з часу накладення дисциплінарного стягнення подати скаргу старшому командирові або звернутися до суду у визначений законом строк.

Окрім того, Статут встановлює право військовослужбовців надсилати заяви чи скарги або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів управління Служби правопорядку, органів, які проводять досудове слідство та інших державних органів у разі: прийняття незаконних рішень, дій (бездіяльності) стосовно них командирами (начальниками) або іншими військовослужбовцями; порушення їх прав, законних інтересів та свобод; незаконного покладення на них обов'язків або незаконного притягнення до відповідальності.

З інших питань службової діяльності заява чи скарга подається безпосередньому командирові (начальникові) тієї особи, дії якої він оскаржує. У разі, якщо особи, які подають скаргу, не знають, з чиєї вини порушені їх права, заява чи скарга подається в порядку підпорядкованості.

Подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання своїх службових обов'язків і наказів командирів (начальників).

Статут забороняє притягувати до відповідальності або іншим чином кривдити по службі військовослужбовця за те, що від подав заяву чи скаргу.

Таким чином, Статут надає військовослужбовцям доволі істотні правові гарантії щодо можливості оскарження ними незаконного притягнення до відповідальності, фактів порушення в інший спосіб їх прав, свобод та законних інтересів.

За загальним правилом Статут не містить обмежень та заборон щодо оскарження військовослужбовцями дій та рішень своїх командирів (начальників) або інших військовослужбовців. Виняток лише становить передбачена статтею 113 заборона подавати такі скарги під час бойового чергування, перебування у строю (крім скарг, поданих під час опитування військовослужбовців), на варті (вахті), а також у добовому наряді чи під час занять.

У статтях 96-102 Статуту докладно визначено порядок та граничні терміни виконання дисциплінарних стягнень, накладених на військовослужбовців. Зазначено, що дисциплінарне стягнення виконується, як правило, негайно, а у виняткових випадках – не пізніше ніж за *три місяці* від дня його накладення. Після закінчення зазначеного строку стягнення не виконується, а лише заноситься до службової картки військовослужбовця. До зазначеного строку не зараховується час перебування військовослужбовця на лікуванні та у відпустці.

У разі подання скарги старшому начальникові виконання дисциплінарного стягнення не зупиняється до надходження від нього розпорядження про скасування цього стягнення. Особи, з вини яких не було виконане стягнення, несуть дисциплінарну відповідальність.

Про накладені дисциплінарні стягнення військовослужбовцям може бути оголошено особисто, у письмовому наказі (розпорядженні), на нараді чи перед строем військовослужбовців, які мають військові звання (обіймають посади) не нижче за військове звання (посаду) військовослужбовця, який вчинив правопорушення. Під час оголошення дисциплінарного стягнення до відома військовослужбовця обов'язково доводять, в чому полягає порушення ним військової дисципліни чи громадського порядку.

Пониження в посаді військовослужбовців, пониження у військових званнях здійснюються за наказом того командира, якому надано право призначати на ці посади та присвоювати військові звання.

Дисциплінарне стягнення у вигляді попередження про неповну службу відповідність застосовується один раз за час перебування військовослужбовця на штатній посаді і накладається наказом посадової особи, якій цим Статутом надано таке право. Якщо протягом шести місяців після накладення такого стягнення військовослужбовець не виправив своєї поведінки і вчинив правопорушення, приймається рішення про переміщення військовослужбовця на нижчу посаду або звільнення з військової служби.

3. Окремі аспекти законодавчого врегулювання системи дисциплінарного стягнення в державах-членах НАТО, які можуть бути впроваджені до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Вбачається цілком обґрунтованим, що зазначені вище принципи – *єдність, вірність (лояльність), відповідальність (повідзвітність), неупередженість та професіоналізм*, як фундаментальні демократичні цінності, мають складати основу ментальності сучасних військовослужбовців сектору безпеки та оборони України. Як наслідок, перелічені принципи доречно відобразити у військових статутах та тексті Військової присяги ЗСУ, з урахуванням передового міжнародного досвіду формування ментальності військовослужбовців, а також національних особливостей, військових традицій та бойового досвіду.

Законодавством зазначених держав передбачено жорсткі процедурні вимоги щодо здійснення дисциплінарних проваджень, які аналогічні та співмірні з тими, що застосовуються під час кримінальних розслідувань.

Так, накладенню дисциплінарного стягнення передують обов'язкове, точне та повне встановлення всіх обставин факту вчинення порушення вимог військової дисципліни, які передбачені у відповідних нормативно-правових документах, а також доведення вини військовослужбовця у його вчиненні.

Військовослужбовцю перед застосуванням дисциплінарних заходів надається можливість висловити свою позицію та представити докази на свій захист, у тому числі осіб, які спростовують висунуте обвинувачення. При цьому військовослужбовці мають право користуватися безоплатною юридичною допомогою, у тому числі адвоката.

При вирішенні питання про накладення дисциплінарного стягнення обов'язково враховуються характер протиправного діяння, обставини та наслідки його вчинення, ступінь вини військовослужбовця, стан виконання ним службових обов'язків на момент притягнення до відповідальності, вид і розмір дисциплінарних стягнень, які раніше застосовувалися до військовослужбовця тощо.

Суттєвою гарантією від неправомірного рішення щодо застосування дисциплінарних заходів, окрім оскарження до вищого командира, є право на оскарження накладеного стягнення у військовому суді, у тому числі у суді апеляційної інстанції та апеляційний перегляд такого покарання.

Особливістю законодавчих актів держав, що досліджувалися, є досить детальний, докладний, іноді майже казуїстичний зміст норм, що визначають підстави та порядок притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності, випадки, умови, обставини, що повинні бути з'ясовані з цієї метою тощо.

У всіх юрисдикціях передбачено різні суб'єкти накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців держав НАТО. Насамперед – це командири – начальники військових підрозділів різного рангу та звання (від сержантів – командирів відділень до генералів (адміралів) – командувачів арміями чи окремими родами військ). До таких суб'єктів належать також інші військові службові особи, уповноважені на це командуванням, офіцери військової поліції, військові суди.

Альтернативний характер суб'єктів, що застосовують дисциплінарні стягнення, обумовлений характером вчинення правопорушень від незначних, легкого ступеня (наприклад, образи та лайка серед військовослужбовців) до більш серйозних (наприклад, порушення субординації, невиконання наказу або самовільне залишення розташування військової частини).

Національні особливості та традиції, у тому числі особливості здійснення військової служби в окремих родах військ, впливають на доволі різноманітний характер ієрархії самих дисциплінарних стягнень, які встановлені законодавством різних держав-членів НАТО. Проте майже всіма юрисдикціями передбачені такі дисциплінарні стягнення, як попередження, догана, пониження у спеціальному військовому званні, переведення на нижчу посаду, а також звільнення з військової служби як найбільш серйозне та тяжке дисциплінарне

стягнення, що застосовується до військовослужбовців. Окрім того, в окремих випадках можуть застосовуватися і дисциплінарні заходи, пов'язані із тимчасовим ув'язненням, перебуванням під вартою винної особи.

Широкого розповсюдження набули і профілактичні заходи, які згідно із законодавством держав НАТО можуть застосовуватися перед, або замість, накладення дисциплінарних стягнень, наприклад, «дисциплінарна бесіда».

Залежно від тяжкості правопорушення та його наслідків, суспільної небезпеки відповідного діяння, дисциплінарні правопорушення та передбачені за них стягнення відмежовуються від військових кримінальних правопорушень, за які військовослужбовці притягуються вже до кримінальної відповідальності. При цьому вказані діяння можуть міститися в одному законодавчому акті. Для їх диференціації за принципом виключення може використовуватися формулювання на кшталт «... у всіх інших випадках вчинення правопорушень передбачається притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності на підставі вироку військового суду».

За аналогією із законодавством окремих країн НАТО вбачається слушним доповнити чинний Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначенням поняття дисциплінарного правопорушення (проступку), як «винної поведінки військовослужбовця, яка порушує законодавчі норми або військові статuti, положення та накази, у разі якщо вона за своїм характером не тягне за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності».

Загалом потребує розвитку система військової юстиції.

III. Висновки та пропозиції

В Організації Північноатлантичного договору відсутній єдиний консолідований нормативно-правовий документ, який би регулював усі питання забезпечення військової дисципліни або визначав підстави та порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців держав-учасниць Альянсу.

Натомість відповідні основоположні норми, вимоги та принципи щодо притягнення військовослужбовців держав-членів НАТО до відповідальності, у тому числі дисциплінарної, передбачені у базових документах Альянсу: Угоді між сторонами Північноатлантичного договору стосовно статусу їхніх збройних сил від 19.06.1951 року, стандартах НАТО щодо діяльності органів та підрозділів військової поліції (Стандарти № 2085 (STANAG 2085), № 2296 (STANAG 2296), АТР 3.7.2 (NATO Military police Guidance and Procedures), а також у Кодексі поведінки НАТО («NATO Code of Conduct»).

Зазначені документи встановлюють загальні стандарти та спільні базові принципи етичної поведінки військовослужбовців і персоналу Альянсу, визначають загальні положення щодо системи дисциплінарних стягнень та єдині підходи, які застосовуються під час дисциплінарної практики у збройних силах та керівних структурах держав-членів НАТО.

Кожна держава-член Альянсу враховує у своєму національному законодавстві закріплені у цих документах загальні стандарти та приписи, встановлюючи конкретні норми та правила щодо функціонування системи дисциплінарних стягнень військовослужбовців, впровадження критеріїв оцінки

та видів порушень військової дисципліни, передбачених у відповідних дисциплінарних статутах та інших законодавчих актах.

Так, Угодою встановлено чіткі процесуальні права та гарантії для військовослужбовців держав-членів НАТО, у тому числі під час застосування до них дисциплінарного провадження. У рамках будь-якої юрисдикції передбачені загальні права військовослужбовців НАТО, зокрема: право на швидкий судовий розгляд; право бути поінформованим про висунуте проти нього обвинувачення у конкретному порушенні; право на захист, у тому числі право мати юридичного представника (адвоката) за власним вибором або мати доступ до безоплатного юридичного представництва; право залучати свідків та інших осіб на свою користь; право на очну ставку з особами, які обвинувачують його у порушенні закону; право користуватися послугами кваліфікованого перекладача; право спілкуватися з представником уряду держави, громадянином якої є військовослужбовець тощо.

В усіх державах НАТО правопорядок у військах забезпечує спеціальний правоохоронний орган – військова поліція, яка підпорядковується головнокомандувачу армії, з метою забезпечення виконання військових рішень, запобігання та протидії правопорушенням серед військовослужбовців.

Військова поліція разом із командуванням збройних сил кожної держави-члена НАТО несе солідарну відповідальність за стан військової дисципліни та забезпечення належного правопорядку у військових підрозділах, а також належне дотримання стандартів, директив, законів, інших нормативно-правових документів, що стосуються статусу, прав та обов'язків військовослужбовців особового складу НАТО.

У всіх державах-членах НАТО офіцери військової поліції наділені повноваженнями щодо здійснення дисциплінарних, спеціальних, кримінальних чи будь-яких інших розслідувань, які вимагають підготовки звіту про факти, пов'язані із вчиненням правопорушення. Розслідування за виявленими фактами порушень можуть проводитися на підставі розпоряджень командування НАТО, уряду країни перебування контингенту НАТО, командувача відповідного військового підрозділу, а також за ініціативою офіцерів військової поліції. Матеріали за результатами проведеного службового розслідування передаються уповноваженим суб'єктам для накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців, які допустили порушення військової дисципліни.

Визначальний принцип, закріплений у стандартах НАТО, передбачає реалізацію підрозділами військової поліції зазначених функцій щодо будь-яких військовослужбовців збройних сил держав НАТО виключно у межах національної юрисдикції держави перебування.

Реалізація єдиних підходів держав-членів НАТО щодо дисциплінарної практики у збройних силах та керівних структурах держав-членів НАТО ґрунтується на спільних принципах етичної поведінки військовослужбовців та персоналу Альянсу, передбачених Кодексом поведінки НАТО.

Кодекс встановлює базові вимоги і стандарти особистої та професійної поведінки усіх військовослужбовців та цивільного персоналу підрозділів НАТО. Зокрема, у своїй поведінці, у тому числі під час виконання військових службових обов'язків, вони мають дотримуватися таких спільних принципів: *єдність*,

вірність (лояльність), відповідальність (підзвітність), неупередженість та професіоналізм.

Положення цього Кодексу впроваджуються у тексти нормативно-правових документів держав-учасниць Альянсу, насамперед у положення відповідних національних військових дисциплінарних статутів, що стосуються додержання військової дисципліни, прав, обов'язків та відповідальності військовослужбовців та цивільного персоналу збройних сил держав НАТО.

Вбачається цілком обґрунтованим, що зазначені загальні принципи поведінки військовослужбовців НАТО, як фундаментальні демократичні цінності, мають складати основу ментальності сучасних військовослужбовців сектору безпеки та оборони України.

Незважаючи на особливості національного законодавства, які відрізняють кожен із держав, що досліджувалися, усі вони містять спільні аналогічні правові гарантії, які надаються військовим під час притягнення їх до відповідальності. Переважна більшість із них може бути впроваджена і до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та інших законодавчих актів за умови створення в Україні повноцінної системи військової юстиції (військових судів).

Зокрема, законодавство усіх без винятку держав передбачає доволі жорсткі процедурні вимоги щодо проведення дисциплінарних проваджень, які аналогічні та співмірні з тими, що застосовуються під час кримінальних розслідувань.

Так, накладенню дисциплінарного стягнення передують обов'язкове, точне та повне встановлення всіх обставин факту вчинення порушення вимог військової дисципліни, передбачених у відповідних нормативно-правових документах, а також доведення вини військовослужбовця у його вчиненні. Військовослужбовцю перед застосуванням дисциплінарних заходів надається можливість висловити свою позицію та представити докази на свій захист, у тому числі осіб, які спростовують висунуте обвинувачення. При цьому військовослужбовці мають право користуватися безоплатною юридичною допомогою, зокрема адвоката. При вирішенні питання про накладення дисциплінарного стягнення обов'язково враховуються характер протиправного діяння, обставини та наслідки його вчинення, ступінь вини військовослужбовця, стан виконання ним службових обов'язків на момент притягнення до відповідальності, вид і розмір дисциплінарних стягнень, які раніше застосовувалися до військовослужбовця тощо.

Законодавством усіх держав передбачено обмежені терміни (зазвичай дванадцять місяців з моменту вчинення дисциплінарного проступку), упродовж яких військовослужбовець може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

Суттєвою гарантією від неправомірного рішення щодо застосування дисциплінарних заходів, окрім оскарження до вищого командира, є право на оскарження накладеного стягнення у військовому суді, у тому числі у суді апеляційної інстанції, та апеляційний перегляд такого покарання.

Особливістю законодавчих актів держав, що досліджувалися, є досить детальний, докладний, іноді майже казуїстичний зміст норм, що визначають підстави та порядок притягнення військовослужбовців до дисциплінарної

відповідальності, випадки, умови, обставини, що повинні бути з'ясовані з цією метою тощо.

У всіх юрисдикціях передбачено різні суб'єкти накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців держав НАТО. Насамперед, це командири – начальники військових підрозділів різного рангу та звання (від сержантів – командирів відділень до генералів (адміралів) – командувачів арміями чи окремими родами військ). До таких суб'єктів належать також інші військові службові особи, уповноважені на це командуванням, офіцери військової поліції, військові суди.

Альтернативний характер суб'єктів, що застосовують дисциплінарні стягнення, обумовлений характером вчинення правопорушень від незначних, легкого ступеня (наприклад образи та лайка серед військовослужбовців) до більш серйозних (наприклад порушення субординації, невиконання наказу або самовільне залишення розташування військової частини).

Національні особливості та традиції, у тому числі особливості здійснення військової служби в окремих родах військ, впливають на доволі різноманітний характер ієрархії самих дисциплінарних стягнень, які встановлені законодавством різних держав-членів НАТО. Проте майже всіма юрисдикціями передбачені такі дисциплінарні стягнення: попередження, догана, пониження у спеціальному військовому званні, переведення на нижчу посаду, а також звільнення з військової служби як найсерйозніше та тяжке дисциплінарне стягнення, що застосовується до військовослужбовців. Окрім того, в окремих випадках можуть застосовуватися й дисциплінарні заходи, пов'язані із тимчасовим ув'язненням, перебуванням під вартою винної особи.

Розповсюдження набули і профілактичні заходи, які згідно із законодавством країн НАТО можуть застосовуватися перед або замість накладення дисциплінарних стягнень, наприклад «дисциплінарна бесіда».

Залежно від тяжкості правопорушення та його наслідків, суспільної небезпеки відповідного діяння, дисциплінарні правопорушення та передбачені за них стягнення відмежовуються від військових кримінальних правопорушень, за які військовослужбовці притягуються вже до кримінальної відповідальності. При цьому вказані діяння можуть міститися в одному законодавчому акті. Для їх диференціації за принципом винятку може використовуватися формулювання на кшталт «... у всіх інших випадках вчинення правопорушень передбачається притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності на підставі вироку військового суду».

За аналогією із законодавством окремих держав НАТО вбачається слушним доповнити чинний Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначенням поняття дисциплінарного правопорушення (проступку) як «винної поведінки військовослужбовця, що порушує норми законів, військових статутів, положень та наказів, у разі якщо вона за своїм характером не тягне за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності».

З огляду на викладене, цілком доречним, замість чинних декількох окремих військових статутів, що регламентують різні аспекти військової служби, є ухвалення нового єдиного нормативного документа, який би встановлював загальний порядок організації військової служби, визначав дисциплінарні

правила та порядок відповідальності за їх порушення, інші вимоги щодо поведінки військовослужбовців, організації гарнізонної та караульної служби тощо.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

**Види дисциплінарних стягнень на військовослужбовців, які застосовуються в Україні
та окремих державах-членах НАТО**

Україна ²⁸	Польща ²⁹	Чехія ³⁰	Сполучені Штати Амери́ки ³¹	Канада ³²
<p>Дисциплінарні стягнення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег; 5) попередження про неповну службу відповідність; 6) пониження в посаді; 7) пониження у військовому званні на один ступінь; 8) пониження у військовому званні з 	<p>Дисциплінарні стягнення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) зауваження; 2) догана; 3) грошове стягнення; 4) попередження про неповну відповідність займаній посаді; 5) звільнення із займаної посади та призначення на іншу посаду; 6) попередження про неповну придатність до добровільних форм військової служби; 7) звільнення від добровільної військової служби. 	<p>Дисциплінарні стягнення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) попередження; 2) письмова догана; 3) попередження про невідповідальне виконання службових обов'язків; 4) зниження службового окладу до 15 % на строк до 6 місяців; 5) звільнення військовослужбовця із військової служби за службу невідповідність. <p>Якщо для виправлення військовослужбовця та відновлення службової дисципліни достатньо</p>	<p>Дисциплінарні стягнення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) попередження; 2) догана; 3) пониження у військовому званні на один ступінь; 4) виправне ув'язнення (гауптвахта); 5) штраф; 6) встановлення певних обмежень під час військової служби (позбавлення права на відпустку, позачерговий добовий наряд тощо); 7) звільнення; 8) ганебне звільнення. 	<p>Дисциплінарні стягнення:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) повна або обмежена професійна службова невідповідність; 2) пониження у посаді (військовому званні, ранзі); 3) догана; 4) штраф; 5) тримання під вартою (на гауптвахті) на строк до 30 діб; 6) позбавлення щорічної або позачергової відпустки; 7) рекомендація до звільнення з військової служби;

²⁸ Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#n671>

²⁹ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000655>

³⁰ O vojácích z povolání. URL: https://ppropo.mpsv.cz/zakon_221_1999

³¹ The Uniform Code of Military Justice (UCMJ). URL: <https://mcm.mil/#part-4>

³² Code of Service Discipline. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/n-5/page-6.html#docCont>

<p>переведенням на нижчу посаду; 9) звільнення з військової служби через службову невідповідність.</p>	<p>2. Остаточне накладення стягнення, про яке йдеться у пункті 7, тягне за собою заборону проходження добровільної військової служби строком на 10 років. 3. Крім перелічених покарань може бути також застосовано покарання у вигляді заборони залишати місце проживання на строк від 7 до 15 діб.</p> <p>Специфічною формою дисциплінарного стягнення є «дисциплінарна бесіда».</p>	<p>винесення догани за менш тяжкий вчинок, що має ознаки дисциплінарного проступку, інші види дисциплінарного стягнення не накладаються.</p>		<p>8) розірвання контракту (звільнення з військової служби).</p>
--	---	--	--	--